

12. Ortelius, A. (1574 – 1596). *Album amicorum*. MS LC.2.113. Antverpiae.
13. Pagden A. (2002). *The Idea of Europe: From Antiquity to the European Union*. Cambridge University Press.

14. Toon van Hal. (2014). One Continent, One Language? Europa Celtica and its Language in Philippus. Cluverius' *Germania Antiqua* (1616) and Beyond. *Revue européenne d'histoire*, 21 (6), 889 – 907.
15. Wintle, M. (1999). Renaissance maps and the construction of the idea of Europe. *Journal of Historical Geography*, 25 (2), 137-165.

Надійшла до редколегії 24.05.21

M. Tymoshenko, PhD, Assistant Professor
Ukrainian Catholic University, Lviv, Ukraine

CELTIC EUROPE IN THE COMMENTARY OF THE 16th CENTURY FLEMISH MAPMAKER ABRAHAM ORTELIUS

A survey deals with the Latin commentary to the 1595-year Ancient Celtica map, created by the Flemish cartographer Abraham Ortelius in his historical atlas "Parergon". The mapmaker's texts in verso to the ancient maps are still little studied by researchers. In the course of the study, the main parts of the source were analyzed, testifying Ortelius' high erudition in ancient history and geography. Special attention also paid to how the humanist of the late XVI century showed his vision of the idea of European Pan-Celticism. Although he did not detail the vision of Celtic Europe, Ortelius confidently presented the arguments of his contemporaries, using a wide range of ancient, medieval, and humanistic sources: a total number of almost 70 authors. The Dutch mapmaker widely drew the arguments of Hadrianus Junius and Johannes Goropius Becanus: they biblically and linguistically spread the idea of Europa Celtica in the XVI century Netherlands. Ortelius' great merit was a revealing of the Celtic myth through the prism of the Celtic and Germanic tribes' identity with their languages and with their settlement throughout Europe by using methods of historical geography, linguistics, European toponymy and cartography.

Keywords: Celtic myth, historical cartography, Abraham Ortelius, Parergon, Celtic Europe, Flemish mapmakers, Humanism.

УДК 94(477):351.82-056.157"1917/1920"

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2021.149.14>

А. Чуткий, д-р іст. наук, доц.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9640-9905>

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЕКОНОМІЧНИЙ НІГІЛІЗМ ЛІДЕРІВ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр. ЯК ДЕТЕРМІНАНТ ПОРАЗКИ ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Економічний чинник, як важливий детермінант поразки Української революції 1917–1921 рр., ще й досі неналежно досліджений. Водночас сам характер розвитку людства з моменту переходу до капіталізму вивів економічну сферу на ключову позицію в житті кожної людини. Ця тенденція особливо посилювалась на початку ХХ ст. Це засвідчили дві світові війни та інші військово-політичні конфлікти, постійно зростаюче прискорення в характері економічного розвитку та формування суспільства масового споживання, що само по собі посилювало залежність кожного індивіда від економічної сфери. Враховуючи таке значення економіки для життя модерного суспільства доцільно з'ясувати як поставились до неї провідники українського державотворення початку ХХ ст.

Унаслідок дослідження отримано комплекс фактичних даних, що чітко засвідчують – економічний чинник був важливим у поразці Української революції 1917–1921 рр., оскільки українські державні мужі того часу не зрозуміли важливості економічної сфери життя. Окремо слід виділити надмірний ідеалізм і водночас повальне захоплення соціалістичною доктриною, що в своїй основі суперечило нормальному будівництву економіки.

Ключові слова: економічна політика держави, економічна історія України, Українська революція 1917–1921 рр., українське державотворення ХХ ст., Українська Центральна Рада.

Постановка проблеми. Економічний чинник, як важливий детермінант поразки Української революції 1917–1921 рр., ще й досі належним чином не проаналізований і досліджений. Водночас сам характер розвитку людства з моменту переходу до капіталізму вивів економічну сферу на ключову позицію в житті кожної людини. Особливо на початку ХХ ст. Це засвідчили світові війни, постійно зростаюче прискорення в характері економічного розвитку та формування суспільства масового споживання, що само по собі постійно посилювало залежність кожного індивіда від економічної сфери. Це аксіома. Але потрібно з'ясувати як поставились до неї провідники українського державотворення початку ХХ ст. Чи розуміли вони таку вагу економічної сфери?

Аналіз джерел та літератури. Джерельну базу дослідження становить опублікований комплекс матеріалів по законодавчій діяльності Української Центральної Ради, оскільки саме в період її діяльності окреслилась політика всіх наступних українських влад соціалістичного забарвлення, що боролись за відродження української державності.

Також в основу джерельної бази покладено спогади сучасників (і учасників) тих подій. Водночас як з українського табору, але різної спрямованості – від соціаліста В.К. Винниченка до поміркованого Є.Х. Чикаленка тощо; так і з табору учасників Білого руху (А.І. Денікіна, Ф.В. Вінберга, П.П. Врангеля та ін.).

Було залучено літературу як суто економічної спрямованості (праці класиків неоліберальної економічної теорії М. Фрідмена та Ф.А. Хайека), так і праці модерних українських істориків (П.П. Гай-Нижника, Р. М. Шуста та ін.), котрі зосереджуються на питаннях економічної історії України в роки Української революції 1917–1921 рр. Це дозволило дотриматись міждисциплінарного підходу і водночас найбільш вірно дослідити цю дефакто міждисциплінарну тему. При цьому потрібно наголосити, що таких вузько-спрямованих дослідників у нас досі небагато. І це зберігає актуальність цієї теми, засвідчуючи перспективність і значні можливості для її подальшого дослідження.

Як завдання було визначено реконструювати всі складові негативу економічної сфери, що зумовлювали поразку українських визвольних змагань 1917–1921 рр. А також їх структуризація. Мета – довести згубність нехтування економічною сферою для самого існування державності, що особливо актуально для нашого сьогодення у зв'язку з повторюваністю низки помилок державотворців початку ХХ ст. на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економіка є основою потуги та стабільності будь-якої держави. Вона ж визначає успіх військових кампаній (згадаймо класичне висловлювання Наполеона про те, що потрібно для перемоги у будь-якій війні). Вона формує і рівень життя суспільства, а отже і його

лояльність до держави, що знов таки слугує її стабільності та незалежності.

На жаль, досвід радянського періоду спотворив сприйняття економічної складової в історії. Тож після відродження політичної незалежності України, економічна історія почала розглядатись виключно як щось нецікаве й навіть більше – мертве, брехливе, пов'язане з марксистсько-ленінською ідеологією. Натомість було віддано перевагу темам дотичним до духовної сфери як раніше практично недослідженим.

Як наслідок, для історичної науки втрачається величезний сегмент для досліджень. До того ж такий, що забезпечує історичні реконструкції найбільш точними фактами і найбільш інформативними в площині реконструкції реального стану розвитку на кожному історичному етапі. Також внаслідок нехтування економічною складовою історична наука позбувається й об'єктивної реконструкції господарської складової історичного розвитку, що є однією з найбільш вагомих в загальних реконструкціях минулого, а тому активно досліджуються закордонними істориками.

У випадку Української революції початку XX ст. це особливо актуально, оскільки нехтування економічною складовою тогочасними лідерами українського державотворчого процесу (за поодинокими винятками) стало визначальним чинником в її поразці. Чим зумовлювався такий стан справ?

Відповідь на це питання має дві складові: 1) визначення того багажу (вихідних даностей), з якими очільники українського національного відродження межі XIX–XX ст. підійшли до Української революції 1917–1921 рр.; 2) практичні дії тогочасних українських політичних лідерів в економічній сфері.

Вихідні негативні чинники не були зумовлені діяльністю українських політичних лідерів, а закладались тривалим періодом попереднього колоніального розвитку України та зовнішніми обставинами. Проте вітчизняні політичні лідери початку XX ст. не вжили кроків для подолання їх негативного впливу. Тож негатив цих чинників продовжував працювати й надалі, підриваючи започаткований процес відродження української державності.

Насамперед потрібно відверто наголосити, що *серед лідерів українського державного відродження початку XX ст. не було справді заможних осіб*. Тож вони з презирством ставились до багатства (та заможних осіб), а звідси і нерозуміння важливості економічної сфери. Хоча вони й не відмовлялись отримувати гроші, але задурно. Яскравий приклад – проблема україномовної преси в підвладних Російській імперії українських землях початку XX ст. Навіть коли вона дозволялась, такі видання переживали скруту і швидко банкрутували ("Киевская старина" у 1907 р. саме тому і припинила видаватись), оскільки потенційні передплатники прагнули отримати їх безкоштовно. А ось інший приклад: як згадував Євген Чикаленко, Михайло Грушевський після того, як очолив Українську Центральну Раду (далі – УЦР), перестав із ним спілкуватись як із "буржуєм", хоча до того не цурався отримувати гроші від Євгена Харламповича.

Враховуючи все це, цілком закономірно, що заможні верстви суспільства зайняли нейтральну, а часто й ворожу позицію до самого факту відродження політичної незалежності України. У нас не було національно свідомої буржуазії, банкірів, поміщиків, тобто тих, хто міг профінансувати боротьбу за незалежність. Щоправда, така ситуація була породженням тривалого періоду колоніального панування Росії на українських теренах, коли від провідних позицій в економічному житті україн-

ці відсувались російською владою свідомо – аби позбавити український рух матеріальної опори, а самих українців зробити наскрізно бідними, бо саме такими мають бути раби з погляду будь-якого поневолювача.

Проте в кінцевому підсумку, українське державотворення не мало матеріальної бази, без якої воно було приречене на поразку. Адже ж одного патріотизму замало. І це наочно довели подальші події, коли українським військам бракувало найнеобхіднішого. При тому, що щирих патріотів вистачало.

Окремо потрібно виділити таку рису як *ідеалізм* (нерозуміння реалій). Вона була породжена особливостями української ментальності, великого ступеня релігійності, та в підсумку теж перешкождала реалістичній політиці, зокрема і в економічній сфері.

Не меншу шкоду для українського державотворення приховувала *невіра у можливість самостійного розвитку України та вперте чіплення за автономний зв'язок із Росією* [13, с. 156]. Ця позиція була своєрідним нонсенсом на постімперському просторі, оскільки рухи інших поневолених народів мали більший радикалізм [21, с. 55–57], що посприяло їх перемозі. Натомість УЦР добровільно пішла на віддання економічної сфери в управління російського Тимчасового уряду.

Цілком закономірно, що такі особи могли сприйняти лише одну політичну ідеологію – *соціалізм*, адже ж він поєднував ідеалізм з відразою до багатства. І це був ще один наперед закладений фатальний фактор у долі боротьби за українську державність. Бо соціалісти свідомо роздмухували конфлікт поміж заможними і бідними, ставили під сумнів традиційні підвалини західної цивілізації, зокрема й приватну власність. Саме тому соціалізм проклав шлях до влади найбільш шкідливим і популістським елементам, а країни де такі елементи утвердились, були приречені на занепад економіки та підірив нормальних умов життя загалом. Все це розкрили західні економісти XX ст., зокрема обґрунтувавши висновок, що соціалізм – це доктрина, яка суперечить самій сутності економіки та економічним законам, не кажучи про традиційні для західної цивілізації цінності (свободу, рівність тощо) [24; 25; 26 та ін.].

Проте саме соціалізм тоді став загальною "пошестю", що значною мірою була породжена хаосом Першої світової війни. Але своєю чергою соціалізм цей хаос продовжував продукувати та жити. Прикладом цього стала більшовицька / радянська модель державного будівництва. Хоча завдяки популярності соціалізму вона тоді видавалась найбільш привабливою й єдиною вірною доктриною державного будівництва.

Суть марксизму полягала в тому, що наявний економічний лад розглядався як злочинний, оскільки в ньому, за визначенням марксистів, одні експлуатують інших. Тому його потрібно було знищити і побудувати "рай на землі" – комунізм. При останньому не буде приватної власності, грошей і товарно-грошових відносин, натомість всі будуть працювати в силу моральної спонуки [17, с. 23–59]. Ось так – безглуздо, але дуже просто і тому так привабливо. І це спрацювало. Особливо у бідних (та з низьким рівнем освіти) країнах Східної Європи, бо ж особлива бідність та неосвіченість породжують бажання легко і швидко її подолати. До того ж підсвідомість чітко сигналізує, що за нормального розвитку справ це нереально. Відповідно – потрібно зруйнувати нормальний розвиток. Останнє ж можливо лише шляхом революції.

В Україні на початку XX ст. соціалізм теж став панівною доктриною серед вітчизняних суспільно-політичних лідерів, не кажучи вже про лідерів інших етносів [21].

Це було зрозуміло, здавалось швидко досяжним і обіцяло легке вирішення найбільш болючого питання –

бідності – шляхом встановлення суспільства соціальної справедливості та рівності, тобто соціалістичного.

Серед діячів УЦР члени соціалістичних партій (УСДРП, УПСР та ін.) мали абсолютну більшість. Це ж саме стосувалось і подальших часів (за винятком Гетьманату Скоропадського). Хоча на це накладалась і особлива популярність загальноросійських політичних партій саме соціалістичного спрямування – есерів і соціал-демократів. Саме вони заволоділи свідомістю селян, робітництва та значної частини інтелігенції. Тож українські діячі мусили діяти у рамках цієї ідеології.

Соціалізм нехтував реальним вирішенням економічних питань і водночас відвертала від УЦР тих, хто контролював економіку – підприємців, банкірів, землевласників та ін. Проте вона не притягувала і соціальні низи, оскільки гасла більшовиків були більш привабливими в силу цілковитої безпринципності більшовицьких лідерів. Натомість українські політичні лідери, в силу своєї інтелігентності, культури й моральності, не могли дозволити собі такої відвертої брехні, якої не цурались лідери російських більшовиків, обіцяючи швидко побудувати "рай на землі". Умовно кажучи, "пішовши слідом за чортом ми не змогли змагатись із ним у рівні нищоті" бо ж наші лідери таки мали совість.

У цьому контексті можна навести оцінку більшовицького популізму, що переміг внаслідок зрозумілості й доступності для загалу, одним із лідерів Білого руху А.І. Денікіна: "Масам потрібні були гасла прості, зрозумілі, які б негайно проводились у життя і відповідали б їх бажанням та вимогам, що надмірно зросли у бурхливій атмосфері революції. Цей спрощений більшовизм з типовими рисами російського бунту – проводити було тим легше, що він відмежовувався від усіх моральних начал, поставивши метою початкової своєї діяльності одне чисте руйнування, не зупиняючись при цьому перед загрозой військового розгрому та розорення країни" [11, с. 125].

Ось це й спровокувало інший негативний чинник для українського державотворення в економічній (так само як і в усіх інших) сфері – *анархізм мас (в першу чергу селянства)*. Він був породжений виснаженням від тривалої війни та підсилений більшовицькою агітацією. Як наслідок, він охопив армію та найбільший клас суспільства – селянство, що й вирішило справу. На селі давно панувала анархістська стихія. Вона була породжена тривалою не вирішеною аграрною проблемою. Тепер вона була підсилена масами дезертирів та декласованими елементами, які там активізувались, бо відчули відсутність влади; а також і уявленнями селян, що революція означає їх звільнення від усіх форм економічного визиску (з податками включно) та повну свободу у своїх діях. Тож селяни (головно бідні), користуючись з фактичного безвладдя, почали громити поміщицькі маєтки, цукрові заводи та інші промислові об'єкти, розтягуючи або ж знищуючи їх майно. Як зазначав Є.Х. Чикаленко, ще до першого приходу більшовиків, тобто до кінця 1917 р., українське селянство знищило майже всі економії і навіть почало експропріювати господарства заможних односельців [14, с. 388]. І весь період існування УЦР ситуація на селі не змінювалась: "Поки не було німців, то заможним селянам життя не було. Ота голота, ота "пролетарія" знущала з них, одбираючи і землю, і скотину і навіть гроші" [15, с. 11]. Теж саме відбулось і з поваленням Гетьманату Скоропадського. Тож його правління було короткотривалим стабілізуючим моментом, хоча значною мірою він і тримався на німецьких багнетах.

Станом на літо 1917 р. тотальний і самочинний перерозподіл земельного фонду на селі, що його здійснювало селянство, став доконаним фактом скрізь по

Україні. Навіть щирий прибічник соціалістичної ідеї В.К. Винниченко писав теж саме, що й заможний землевласник Є.Х. Чикаленко і також мусив визнавати негатив таких дій селянства: "Вони самі, "самочинно", – як тоді говорилося, – змінювали відносини, провадили революцію ... А це, розуміється, також не сприяло плановості й продуктивності народного господарства. Бо провадилось без системи, без ощадності, без яких будь-яких загальних перспектив" [1, с. 151–152].

Особливо анархізм посилювався після провалу наступу на Південно-Західному фронті в липні 1917 р. та корніловського виступу наприкінці серпня 1917 р. Адже ж армія остаточно розклась і дезертирство набуло неконтрольованих масштабів. Повертаючись до місць проживання, а також і по дорозі слідування, дезертери (які повертались додому разом зі зброєю) вдавались до грабунків та інших злочинів, користуючись безкарністю внаслідок відсутності сильної влади. Солдати громили поміщицькі маєтки та промислові підприємства. Зокрема, П.П. Скоропадський описував погром солдатами спиртових заводів на Поділлі, в результаті чого "все населення та частини були широко забезпечені спиртом, внаслідок чого пішли грабунки та підпали поміщицьких садіб" [20, с. 85]. Часто солдатів під'юджували на виступи місцеві селяни: "Зазвичай баби нацьковували солдатів, ті починали, а потім вже все село грабувало. Деінде частини не піддавались спокусі, але в цілому садіб 15 було розграбовано" [20, с. 85].

Під час погромів діставалось і закладам торгівлі, відбувались погроми євреїв. Так, вже у листопаді 1917 р. П.П. Скоропадський описував заворушення у Меджибожі під час яких вдалось уникнути людських смертей та заспокоїти солдатів, але "всі єврейські крамниці були розграбовані" [20, с. 91]. Єврейські погроми особливо активізувались з літа 1917 р. і завдавали значної шкоди справі внутрішньої торгівлі та перевезень, оскільки в цих видах господарської діяльності євреї традиційно відігравали помітну роль. Вони навіть стали предметом спеціальних обговорень у засіданнях Генерального Секретаріату [22, с. 354–355, 358–359] та Малої Ради [22, с. 483–484]. Проте реальних наслідків це не мало. Отже, анархізм став явищем, що його українська влада не породила, але й не змогла побороти.

Погроми, що їх вчиняли військові, мали особливе поширення на окупованих російськими військами західноукраїнських землях. Так, про особливу жорстокість та чисельність самих погромів на західноукраїнських землях, вчинених російською армією в 1917 р. свідчив Д.І. Дорошенко, зокрема зазначивши, що у Калуші погром тривав 6 днів і що погроми почастишали під час відступу російських військ влітку 1917 р. [22, с. 186].

Погроми, за свідченням сучасників, часто були позбавлені будь-якої мети, тобто являли спонтанні виступи задля нищення і без жодного зиску для себе [3, с. 73–76]. Наприклад, П.П. Скоропадський так описував погром поміщицької садиби під Білою Церквою з вуст селянина-учасника цієї акції: "Забавно і водночас сумно було слухати його спокійну і ділову розповідь, як він грабував сусіднього поміщика. Жодного сумніву у правоті своєї справи, причому виявилось, що йому дістався лише низ від якогось великого столу та кілька листів заліза. Я його запитав, чому він так мало взяв. – Так, – говорить він, – все більше палили та ламали, потім вже схаменулись, та пізно було. – А ви чого ж, дуже ображені були на поміщика, що сильно утискав вас? – Ні, барін був добрий, ми з ним по-доброму жили, але так вже вийшло" [20, с. 111]. Однак за всім цим потрібно бачити давно існуюче і не вирішене в цивілізованій спосіб аграрне питання. Саме воно було першочерго-

вим для основної маси населення – селянства і зрештою довело їх до таких крайнощів.

Анархістські настрої були зумовлені й тривалим періодом війни, який підірвав традиційні устої і слабкістю центральної влади (що засвідчила легкість її усунення в лютому 1917 р. та двовладдя з весни 1917 р.). За цих обставин широкі верстви суспільства прагнули "всього і відразу", тобто їх могла підкупити найбільш демагогічна агітація. Таку агітацію провадили лише більшовики, які чи не єдині серед політичних партій у межах колишньої Російської імперії не боялись давати будь-які обіцянки народу. Загалом, ця тактика відрізняла їх від партій ліберальних напрямів, есерів та ряду інших політичних сил, які початково мали значно більший вплив на маси, але швидко втратили його на користь більшовиків.

Як зазначав сучасник, очевидець і активний учасник тогочасного політичного життя П. М. Мілюков: "Демагогія крайнє лівих дуже вправно скористалась цією складністю і заплутаністю тактики більш поміркованих вождів та перетягла на свій бік маси надзвичайною простотою та привабливістю гасел так само як і впертою послідовністю, якщо не в поведінці, то в усякому разі у повторюванні цих гасел" [19, с. 104].

Українські діячі теж наголошували на особливій ролі більшовиків у поширенні анархії. Як писав Д.І. Дорошенко: "Солдатська маса опинилася цілком під впливом крайніх лівих партій, головню більшовиків ... Село наповнилося агітаторами в солдатських шинелях, які закликали не слухати ніякого уряду, ніякої влади, а просто приступати до поділу землі й грабунку фабрик та маєтків" [13, с. 141].

Загалом, у міру поширення більшовицьких впливів поширювались і погромні виступи, що завдавали значних збитків господарству країни і водночас засвідчували справжню сутність більшовизму. Наприклад, у найбільш спокійній частині України – Криму під впливом інформації про більшовицький переворот у Петрограді та поширення більшовицьких впливів теж почав наростати погромницький рух: "Безтурботне кримське життя тривало недовго. Невдовзі з Північної Таврії прийшли перші повідомлення про виступи у містах та селах усілякого зброю, що поспішав об'єднатись під червоним прапором. Місцями вже відбувались погроми поміщицьких маєтків" [4, с. 77].

Ще один негативний чинник закладений попереднім тривалим періодом колоніального становища – це *дефіцит фахівців-патріотів* необхідних для державотворення (у тому рахунку і для розбудови економічної сфери). Як згадував В.К. Винниченко "Людей було мало; знаття, досвіду, уміння ще менше ... Ради бога, людей! .. кричав кожний Генеральний Секретар" [1, с. 296–297]. Закономірно, що за такого тотального браку кадрів на місцевому рівні зберіглося чимало старих державних службовців, чимало прийшло людей безпринципних, що згодом наперед прирікало чимало проектів державного розвитку на провал.

Почасти у дефіциті управлінських кадрів була винна і сама УЦР, оскільки утверджуючи свою владу в Україні, вона відмовлялась спиратись на старий адміністративний апарат. Наприклад, як згадував П.П. Скоропадський: "Рада заради націоналізації судового відомства звільнила майже весь колишній склад, вважаючи його недостатньо українським, але оскільки потрібно було зайняти посади, що звільнились від цього "побиття немовлят", Рада призначила на них всіх тих, хто виказував чим-небудь відданість Україні, а оскільки таких не вистачало для заміщення всіх посад, то брали осіб без будь-якого стажу" [20, с. 256]. І при цьому, як свідчили сучасники, абсолютна більшість нових управлінських

кадрів (включно з "щирими патріотами") були особами молодими, без жодного життєвого досвіду, а часто і без відповідної освіти. Ось що, зокрема, згадував у цьому зв'язку (описуючи перший склад Генерального Секретаріату) П.П. Скоропадський: "В той час (серпень 1917 р. – А.Ч.) всі особи, що там засідали, зовсім не оперились; всі вони справляли враження новачків у своїй справі. Власне кажучи, ніякого діловодства ще не було" [20, с. 61]. Це підтверджував і Д.І. Дорошенко, констатуючи, що "голова Ц. Ради проф. М. Грушевський ... оточив себе юними співробітниками "лівого" напрямку" [13, с. 71].

Д.І. Дорошенко пояснював брак фахівців на периферії тим, що "Київ стягував до себе значне число активніших українських діячів, і на місцях не було кому переводити директиви, подавані з центру" [13, с. 60]. Хоча звичайно це зумовлювалось все ж таки мізерною кількістю відданих українській ідеї осіб серед чиновників. Натомість їх абсолютна більшість була ладна підтримати будь-яку політичну силу, але загальноросійського спрямування. Як наслідок, "по всіх майже більших містах України провід захопила російська та зросійшена демократія, яка ... вороже ставилась до автономії України" [13, с. 60]. І в першу чергу це стосувалось економічної сфери.

Визнанням цілковитої відсутності власних кадрів для заміщення урядових посад став Закон УЦР "Про виключне право Центральної Ради видавати законодавчі акти УНР" від 25 листопада 1917 р. Ним передбачалось, що всі державні установи та всі особи, котрі займали державні посади станом на 7 листопада 1917 р., й надалі зберігають свої повноваження. Але ці кадри не мали жодного пієтету до української державності, оскільки не були українцями не за походженням, ні за переконаннями.

Весь період свого існування відроджена українська державність жила в умовах війни, яка зумовлювала постійну зміну кордонів підконтрольної території. Це позбавляло державне будівництво належного часу та інших необхідних умов. Як згадував у цьому зв'язку І. П. Мазепа: "Щоб утворити потрібні кадри підготованих для державної праці людей, опанувати міста, перебрати до своїх рук промисловість, торгівлю та інші ділянки національно-державного життя, очевидно, було замало одного-двох років. Для цього потрібні десятиліття" [18, с. 20]. Зокрема, саме відсутністю достатнього мирного часу І. П. Мазепа пояснював невдачу УЦР у найбільш важливому аграрному питанні: "Ц. Рада хотіла перевести земельну реформу на Україні організованим шляхом на підставі закону, який мали затвердити Установчі Збори, і поки більшовики не запанували на Московщині, на Україні був для цього сприятливий ґрунт: селяни йшли за Центральною Радою й чекали рішення Установчих Зборів. Але ситуація різко змінилася після того як більшовики, поваливши владу Керенського, вже на другий день видали свій "Декрет про землю" ... Центральна Рада ... затвердила новий проект (земельного закону – А. Ч.), значно радикальніший. Та було вже пізно. Використовуючи пасивність українського селянства, що не йшло на оборону недавно проголошеної Української Народної Республіки, більшовики встигли окупувати своїм військом майже цілу Україну" [18, с. 45].

Основним регіоном, де довше трималась українська влада було аграрне Правобережжя, тоді як промисловий схід завжди швидко захоплювався ворогом (який при цьому швидко здобував і південь, чим відрізав Україну від портів та зменшував можливості отримання продовольства). Це також прирікало справу відродження незалежності України на поразку.

Зрештою, скрізь *українським урядам складно було утримувати владу в містах*, оскільки панівна частина міського населення була представлена іноетнічним або зрусіфікованим українським елементом. Останні вороже ставились до української державності і не збирались підтримувати її: "Фактично всі галузі життя по містах були в чужих, неукраїнських руках: і торгівля та промисел" [18, с. 40]. На цій своєрідній "селянськості" української справи і ворожості до неї міста наголошував і В. К. Винниченко [2], а задовго до того М. П. Драгоманов. Як наслідок, українська державність практично не мала доступу до промислового сектору економіки, оскільки і власники промислових підприємств і робітництво майже повністю виступали за інші політичні сили.

Не слід забувати і про *тягар історії – вплив попередніх кількох століть існування в по суті колоніальних умовах*. Саме такий стан попереднього розвитку сформував певний господарський комплекс, який був зав'язаний на господарський комплекс Росії. А внаслідок сировинної та аграрної спрямованості господарського комплексу України складно було забезпечити повноцінне економічне існування незалежної держави. Як зазначав у цьому зв'язку І.П. Мазепа: "Двохсотлітня московська неволя скалічила український народ: знищила його нормальну соціальну будову, підпорядкувала широкі українські маси культурним, господарським і політичним впливам російського суспільства" [18, с. 27]. Тобто навіть на рівні підсвідомості переважна більшість українців звикла жити під владою Росії й не уявляла як можна існувати самостійно з економічного погляду – явище, що ми спостерігали на початку 1990-х років і яке досі не подолане в низці регіонів України і зумовлює особливу їх стагнацію.

Водночас це змушувало колишню метрополію боротись за повернення втраченої багатой колонії. Синдром колонізатора спрацьовував автоматично. Як згадував у цьому зв'язку В.К. Винниченко: "Більшовик, як і всякий інший росіянин, також звик уважати все українське своїм" [2, с. 268]. Він пояснив і причину такого ставлення: "Причина – чисто економічного характеру. Більшовикам треба було піддержувати й скріпляти в себе соціальну революцію. Треба було за всяку ціну задовольняти найелементарніші потреби своїх мас. Росія вже починала голодувати. Так само бракувало вугілля, цукру, різної сировини, що звичайно завозились з України. І от це спонукало більшовиків якомога швидше й повніше захопити Україну з її багатствами у свої руки" [2, с. 268–269]. Аналогічно розуміли роль України для економіки Росії і більшовицькі лідери. Так, Г.Л. П'ятаков заявляв, що незалежність України шкідлива для Росії, оскільки "Росія без української сахарної промисловості не може існувати, те саме можна сказати і щодо вугілля (Донбас), хліба і т. д." [13, с. 93].

В економічному житті УНР проявився і *негативний вплив політики інших держав*, що була спрямована на підірив української державності або виявилась у її блокуванні. Адже ж західні держави виявились неготовими до сприйняття новопосталої незалежної України, також і внаслідок її сприйняття як частини свого колишнього союзника – Російської імперії. Хоча прислужились тут переконання керівників Антанти з боку лідерів Білого руху та ряду відроджених держав Східної Європи, що українці – це наскрізно більшовики.

Натомість радянська Росія дискредитувала економічну політику УНР як "буржуазну" перед народними масами України і водночас вдалась до емісії фальшивих грошей УНР – номіналом у 100 крб. завдяки захопленню в Києві кліше для їх емісії [10, с. 65].

А західні держави фактично поставили УНР в економічну ізоляцію внаслідок її соціалістичної спрямованості, яка розглядалась як синонім більшовизму.

Навіть з німцями, завдяки яким УЦР повернула собі владу в Україні, лідери УЦР умудрилися посваритись саме на ґрунті впертого бажання продовжувати соціалістичний курс в економіці, хоча німці були категорично проти.

Розглянувши ті чинники, що сформувались до постановки УЦР і надалі згубно впливали на справу українського державотворення в площині економічній, пропонуємо проаналізувати що в цій площині не було зроблено власне українськими політичними лідерами того часу.

Першою проблемою тут була відсутність владної вертикалі та неподоланність внутрішніх конфліктів між окремими лідерами ("де три українці, там два гетьмани") та органами влади, кожен з яких претендував на свою виключну роль.

Так, тривалий час *не були розмежовані компетенції вищих органів влади й не визначено їх правовий статус*. Зокрема, УЦР формально виступала вищим органом законодавчої влади. Проте, на відміну від класичного парламенту, УЦР виникла не в результаті загальнонародних виборів, а шляхом кооптування своїх представників політичними партіями, громадськими об'єднаннями, з'їздами військових, селян і т.п. Відповідно, з формального погляду вона не могла розглядатись у демократичних країнах як вищий орган влади. Поряд із цим не були визначені взаємини між УЦР та Генеральним Секретаріатом, а їх діяльність часто перетиналась, що створювало правові колізії та обопільну конфронтацію – ситуація, що була повторена вітчизняним політикумом і в першій половині 1990-х років, коли відбувалось протистояння парламенту і президента, яке згодом кілька разів поновлювалось.

Повільно створювались й самі органи української влади, які відповідали за економічні питання. А це в революційних умовах особливо згубно, оскільки екстремальні обставини вимагають блискавичної реакції і рішень. Натомість лише на початку липня 1917 р. у складі Генерального Секретаріату сформувались секретарства, які відповідали за політику в економічній сфері. Спочатку таких секретарств було три: земельних справ, продовольчих справ та фінансових справ. Секретаріат фінансів очолив Х.А. Барановський (а з 30 серпня 1917 р. визначений вчений-економіст М.І. Туган-Барановський [22, с. 269], але він понад два місяці провів у відрядженні в Петрограді "не подаючи про себе навіть звістки" [13, с. 135, 140]). Б.М. Мартос очолив секретаріат земельних справ (з вересня – М.О. Савченко-Більський), М.М. Стасюк – секретаріат у продовольчих справах [22, с. 116; 13, с. 95–96, 122; 19, с. 285; 1, с. 253]. При цьому всі ці урядовці дотримувались соціалістичних поглядів, що відповідно позначилось на їх діяльності.

Згодом Генеральний Секретаріат було поповнено генеральними секретарствами продовольства, торгу та промисловості, шляхів, пошт і телеграфу [21, с. 19]. Однак російський Тимчасовий уряд не визнав секретарств шляхів сполучення, продовольчих справ, а щодо решти було визначено, що "повноваження центрального уряду переходять до секретарів лише у тій мірі, у якій вони стосуються "справ місцевого управління" [19, с. 287]. Тобто Тимчасовий уряд всіляко обкрадував також і повноваження Генерального Секретаріату в економічній сфері, в якій Тимчасовому уряду вдалось до кінця свого існування зберігати верховенство.

Не було чіткої вертикалі підзвітних УЦР чи Генеральному Секретаріату органів влади на місцях, а тому не існувало реального розуміння ситуації, що

існувала поза Києвом. Але й це почасти було наслідком вище згадуваного браку фахівців, а тому УЦР часом не мала кандидатів для заміщення посад у місцевих державних апаратах. "Провідники Ц. Ради зовсім не зуміли так само опанувати провінцію ... не потрапили зорганізувати ні вірного собі адміністративного апарата на місцях" [13, с. 78].

Як свідчив Д.І. Дорошенко, так само і Генеральний Секретаріат не цікавився справами периферії: "Ніхто з генер. секретарів не показувався поза Києвом, хоч про це й робилися ухвали Генер. Секретаріату. На провінцію не висилалося ні наказів, ні інструкцій, ані інформацій, а тільки самі відозви. З Києва неможна було добитись навіть відповіді на свої запитання" [13, с. 140].

Зрозуміло, що така відстороненість від справ країни і обмеження своїх знань про неї самим Києвом додатково послаблювала позиції УЦР та Генерального Секретаріату, посилювало нерозуміння ними справжньої економічної ситуації та шляхів її реформування. Разом із цим це почало відштовхувати від українського уряду населення України, яке бачило відсутність уваги до своїх проблем з його боку.

Так само не було нічого зроблено в справі правового забезпечення перебирання контролю за економічною сферою та налагодження її роботи за нових умов та на благо нової, української влади. Фактично, *законодавча база, створена УЦР в економічній сфері, обмежувалась головно деклараціями і не була завершена*. В цій справі також був згаяний дорогий час. УЦР у перші кілька місяців своєї роботи торкалась економічних питань лише побіжно, відводячи їм другорядну роль порівняно з іншими питаннями.

Теж саме стосувалось і виконавчої гілки влади, що її представляв Генеральний Секретаріат. У своїй першій декларації від 27 червня 1917 р. Генеральний Секретаріат серед першочергових завдань в економічній сфері проголосив: в справі земельній – правильно організувати земельні комітети всіх рівнів, сприяти створенню українських кооперативних центрів, а також розробити до Установчих зборів проект земельного закону; в продовольчій справі – "об'єднати роботу продовольчих органів на Україні і внести в неї ту плановість, якої їй досі бракувало" і створити Всеукраїнський центральний продовольчий комітет, який би забезпечив продовольчу автономію України [21, с. 159]. На жаль, цим вичерпувався перелік економічних завдань Генерального Секретаріату (які до того ж знов були поставлені на останні місця). Найголовніше – нічого не було зроблено для втілення цих намірів у життя. Тож це було не законодавство, а прості декларації намірів.

Розглянемо декларативність законотворення УЦР в економічному питанні на конкретних документах. Так, у I Універсалі УЦР від 10(23) червня 1917 р. проголошувалось, що: "Ніхто краще наших селян не може знати, як порадкувати своєю землею. І через те ми хочемо, щоб після того, як буде одібрано по всій Росії поміщицькі, казенні, царські, монастирські та інші землі у власність народів. Як буде видано про це закон на всеросійському Учредительному Зібранні, право порядкування нашими українськими землями, право користування ними належало тільки нам самим, нашим Українським Зборам" [22, с. 101; 1, с. 220]. Тобто в найбільш важливому – аграрному питанні, УЦР покладалась на волю майбутніх загальноросійських Установчих зборів і відсторонялась від його вирішення самостійно. Так само, виступаючи в ролі прохача, УЦР просила в цьому універсалі від Тимчасового уряду "щоб певну частину грошей, які збираються у центральну Казну з нашого

народу, була віддана нам, представникам свого народу, на національно-культурні потреби його" [22, с. 103].

Отже, вже у першому своєму програмному документі УЦР обходила економічні питання, покладаючись на центральні органи влади Росії, до того ж майбутні (в особі Установчих Зборів). У них не було місця бодай мінімальній конкретиці в економічній сфері (окрім заяви про те, що порадкування українськими землями має належати українським органам влади), яка перебувала у стані тривалої кризи. Тож це сприяло зростанню популярності більшовиків, оскільки їх обіцянки не знали меж.

Слід також зазначити і те, що I Універсал Центральної Ради був відомий населенню далеко не скрізь по Україні. Наприклад, І.П. Мазепа згадував, що у Катеринославській губернії (яка виступала провідним центром землеробства в Україні) на становище українських сил він "не вніс ніяких рішучих змін" [18, с. 36].

II Універсал УЦР взагалі обходив увагою економічні питання [22, с. 164–168].

Лише в III Універсалі УЦР, виданому 7 (20) листопада 1917 р., тобто майже через 8 місяців після утворення УЦР, вона нарешті задекларувала конкретні принципи своєї політики в економічній сфері, а саме: 1) вся земля проголошена власністю трудового народу; 2) запровадження 8-годинного робочого дня; 3) державний контроль над промисловою продукцією – за цим мав слідувати Генеральний Секретаріат (який був перейменований на Раду Народних Міністрів) "разом з представництвом від робітництва" [2, с. 177], 4) зобов'язання врятувати від голоду не лише населення України, а й фронт та Росію (що означало запровадження державного контролю за економічною сферою загалом) [21, с. 398–401]. При цьому влада проголошеної цим Універсалом Української Народної Республіки (далі – УНР) поширювалась на 9 губерній (Волинська, Катеринославська, Київська, Подільська, Полтавська, Чернігівська, Харківська, Херсонська, Таврійська), хоча і декларувалась федеративний зв'язок з Росією – "не відділяючись від Російської Республіки й зберігаючи єдність її" (знов таки без деталізації – з більшовицькою чи не більшовицькою) [2, с. 75–77; 13, с. 179–180].

Отже, III Універсал створив можливість для діяльності УЦР та Ради Народних Міністрів у справі розбудови української державності та реформуванні всіх сфер життя в Україні на демократичних засадах і власними силами. Проте українські політичні лідери знову зайняли нерішучу та вичікувальну позицію. Фактично вони чекали на скликання Всеросійських Установчих Зборів, які, на їх думку, мали вирішити всі питання та узаконити правовий статус України. І лише після того планувалось почати розбудову усіх сфер життя. А отже, УЦР так і не підпорядкувала собі економічну сферу, не створила своїх представництв на місцях і ще багато чого не було зроблено.

Проблема українського національно-визвольного руху, а отже і відроджуваної української державності та її економічної політики, полягала і в тому, що різні українські політичні сили відмінно бачили шлях подальшого розвитку і не бажали примирюватись навіть попри загрозу цілковитого економічного колапсу в країні. Зокрема, *українські політичні лідери не мали єдиного бачення вирішення ключового для економіки України питання – аграрного*: "В земельному питанні такої солідарності вже не було. Це було іменно те питання, на якому могла розбитися єдність української демократії, бо дві найвпливовіші течії українства, – соціал-демократи й соціалісти-революціонери, – розв'язували це питання кожна по своєму" [1, с. 181]. Так, Партія українських соціалістів-революціонерів (УПСР) виступала за негай-

ну соціалізацію земельної власності дворян, Церкви та імператорських маєтностей. Натомість Партія українських соціал-демократів (УСДП) йшла ще далі і виступала за націоналізацію всієї землі. На противагу цим лівим силам Українська демократична хліборобська партія (УДХП) пропонувала зважену політику створення державою фонду, з якого б малоземельні та безземельні селяни могли отримувати землю за помірну плату, що забезпечувало б непорушність права приватної власності. До цієї позиції почала наблизитись і частина соціал-демократів: "Рахуючись з фактом значної кількості високорозвинених великих господарств, бажаючи зберегти для краю й для його дальшого розвитку їхню високу техніку, досвід, словом усе культурне й економічне значення цих хазайств, соціал-демократи вважали потрібним тим чи іншим способом уберегти їх від дроблення, від нищення й поділу їхніх засобів і способів господарювання" [1, с. 181]. Автор цих спогадів В.К. Винниченко, хоча і стояв на лівих соціалістичних позиціях, але мусив визнати, що цей підхід був найбільш прийнятним для України, оскільки у такому поміркованому варіанті земельної реформи "брався на увагу характер загального селянського господарства на Україні, його суто-індивідуалістичну систему" [1, с. 181]. У цьому зв'язку Винниченко пояснював, що здійснити в Україні революційні перетворення на селі у більшовицькому дусі було неможливо в силу відмінностей історичного розвитку України і Росії – в Україні не було общини з якої бралось підґрунтя для соціалізації землі [1, с. 182].

Чи не поодиноким реалістичним розумінням важливості аграрного питання та баченням його вирішення характеризувались ті поодинокі представники заможної верстви, котрі стояли на українських позиціях. Зокрема, Є.Х. Чикаленко був категорично проти соціалізації землі, оскільки це підривало священний інститут приватної власності. При цьому Д.І. Донцов слушно наголошував на тому, що саме "законне, але негайне переведення революції земельних відносин заспокоїло б розрушене село, зробивши з нього основний бастион проти більшовизму ззовні, з Московщини і зсередини, зі сторони 5-ої колони в містах і містечках" [12, с. 38].

Та на жаль до цих та інших реалістичних думок не прислухались і український політикум продовжував жити у світі примарних ідей і надалі не мав одностайного підходу до вирішення аграрного питання.

Як відзначав у цьому зв'язку Д.І. Дорошенко: "Уряд заплутався перш за все в земельній справі і діло дійшло до скандалу на VIII сесії Ц. Ради. Товариш генерального секретаря земельних справ Б.М. Мартос ... мусив констатувати, що III Універсал, який скасував право приватної власності на землю, фактично привів до земельної анархії, бо селяни, мовляв, хибно зрозуміли проголошений Універсалом перехід землі до рук народу. Після панського почали грабувати майно заможніших селян, а потім солдати, у яких нема нічого, почали одбирати хати та розтягати тини у самих бідних селян. У багатьох місцях понищено лісові та хлібні селекційні посадки, котрі мають велику вагу для поліпшення всього хліборобського господарства. Все це свідчило на думку докладчика, що українське селянство ще не доросло до громадського господарства, до соціалізму" [13, с. 247–248]. Зрештою, аграрний закон був прийнятий у переддень відступу УЦР з Києва, а тому лишився невідомим для суспільства. До того ж він значною мірою копіював більшовицьке законодавство.

Відповідно, боротьба за село для УЦР була програма ще не почавшись.

Теж саме продовжувалось і після відновлення влади УЦР навесні 1918 р. Потому Директорія УНР так са-

мо прагнула вирішувати аграрне питання на засадах соціалізму, що наперед прирікало ці плани на поразку – в силу їх нереалістичності, а також і внаслідок того, що більшовики вже пообіцяли селянству більше та донесли свою позицію до загалу, тоді як дії української влади й надалі були мало відомі.

На жаль, недолугою виявилась політика тогочасної української влади і в інших сферах економічного життя, що прирікало її на поразку.

У промисловості лідери УЦР нехтували позицією власників підприємств, як представників "ворожого трудящим класу". Але водночас вони не мали жодного впливу і на робітництво, яке було цілком збільшовизоване. Наслідок – втрата контролю і за цією сферою.

Цілком було втрачено контроль і за такою важливою складовою життя держави як залізниця. Адже ж за тих умов це був головний транспортний засіб, що водночас забезпечував не лише звичайне переміщення цивільних пасажирів і вантажів, але й військових. Натомість її працівники виявились найбільш збільшовизованими і це згодом неодноразово негативно позначалось на боротьбі за українську державність.

Аналогічною була справа з продовольчим питанням, яке за тих умов виділялось як окремий важливий напрям економічної сфери. УЦР декларувала, що покликана забезпечити продовольством населення України. Однак розглядаючи продовольче питання наприкінці серпня 1917 р. УЦР констатувала, що "певних статистичних відомостей від губернських комітетів ми не одержали" і навіть не знала скільки продовольства вилучав Тимчасовий уряд [22, с. 266]. При цьому доповідач із продовольчого питання на цьому засіданні УЦР зазначив, що чимало продовольства потрапило до рук німців під час відступу російських військ і так само багато його вивозиться до Москви і що зниження виробництва зернових пов'язане з низькими державними цінами на його приймання на тлі стрімкого зростання цін на необхідні для сільськогосподарських робіт промислові товари [22, с. 266]. Натомість і тут УЦР продовжувала сипати пустими обіцянками і деклараціями. Зокрема, відомі її заяви з III Універсалу про зобов'язання врятувати від голоду не лише Україну, але й фронт та цілу Росію. І це в умовах, коли фронт фактично перестав існувати, а наявні на ньому війська перетворились на джерело анархії та хаосу. А з Росією доходило до збройного зіткнення.

Також УЦР не спромоглась організувати оподаткування населення України. А без цього неможливе існування будь-якої держави. Натомість, у своїй інструкції делегації до Петрограду, УЦР 11 травня 1917 р. постановила "Призначити в розпорядження Центральної ради засобів з "Государственного казначейства" на цілі національні, культурні і організаційні ... На найбільшчі видатки необхідно 500000" [22, с. 85] – це було єдине економічне питання, яке до того ж передбачалось вирішити шляхом випрохування цих коштів в Петроград. Зазначу, що серед дев'яти пунктів домагань делегації УЦР на переговорах у Петрограді в травні 1917 р. з Тимчасовим урядом, це питання було поставлене на передостаннє, восьме місце [22, с. 98]. Це наочно засвідчувало цілковите нерозуміння важливості справи оподаткування зі сторони лідерів УЦР. Аналогічно й у I Універсалі УЦР лише згадувала про своє прохання до Тимчасового уряду "щоб певна частина грошей, які збираються в Центральну Казну з нашого народу, була віддана нам, представникам цього народу на національно-культурні потреби його" [22, с. 103; 1, с. 221; 13, с. 90] і констатувала, що воно було відхилене.

У підсумку УЦР навіть не мала стабільних, визначених джерел фінансування своєї діяльності, що також

значною мірою ускладнювало розгортання її повноцінної (як вищого органу державної влади) роботи, не дозволяло брати ситуацію на місцях під свій контроль. Податкова сфера не була налагоджена належним чином як за УЦР, так і за часів Директорії УНР і лише в період Української Держави Скоропадського були вжиті кроки для її нормального функціонування [8].

Нерозуміння (внаслідок відсутності відповідної освіти та знань) *важливості фінансової справи* виявилась і в першій заяві Генерального Секретаріату (т.зв. "Декларація Генерального Секретаріату" від 9 липня 1917 р.): "Фінансової справи ми не можемо зразу ставити на державний ґрунт, а повинні обходитись поки-що засобами, які мають у своїй основі виключно моральну силу" [1, с. 265]. Аналогічно і в "Статуті вищого управління Україною", що був розроблений УЦР наприкінці липня 1917 р. затвердження всіх видатків для України передавалось Тимчасовому уряду [1, с. 300]. І це при тому, що від початків діяльності Генерального Секретаріату у ньому була посада генерального секретаря фінансів.

Усвідомлення необхідності фінансової самостійності проявилось лише в "Декларації Генерального секретаріату" від 29 вересня 1917 р., в якій було зазначено, що: "У справі фінансів України Генеральне секретарство фінансів признає необхідним найперше виробити основи для розмежування в напрямі децентралізації спільно державних і спеціально-місцевих українських фінансів. Україна повинна мати свій спеціальний бюджет" [1, с. 325]. Також планувалось досягти збільшення доходів через впровадження спеціального оподаткування "маючих верств населення"; проголошено створення Національного українського банку та Українського народного банку, які очолять всю кредитну і банківську сфери в Україні [1, с. 325]. Проте все це знов були лише декларації.

Тож навіть після більшовицького перевороту УЦР не мала джерел внутрішнього фінансування і тому продовжувала розраховувати на таке від нової російської влади.

Лише 25 листопада 1917 р. УЦР спромоглась затвердити закон про своє утримання за кошт УНР. Це означало початок творення власне українського державного бюджету, що був незалежним від російського. Отже, лише з цього моменту Україна набувала незалежності від Росії у фінансовій сфері.

Проте заходи з налагодження фінансової сфери звелись до введення екстрених податків із заможних верств суспільства. Як згадував у цьому зв'язку П. П. Скоропадський: "Пам'ятаю, наприклад, що як фінансовий захід, єдиний, який міг запропонувати тодішній міністр фінансів, Ткаченко, – це обкласти негайно всіх великих власників на якусь дуже велику суму з одноразовим внеском. А інших заходів для налагодження нашого фінансового життя він не знайшов" [20, с. 125].

Сучасні науковці визнають катастрофічний стан фінансів в Україні у 1917 р. Зокрема, зазначаючи, що "система податкових зборів дедалі більше занепадала, а держава втрачала контроль над механізмом їх стягнення. Населення ж не прагнуло сплачувати податки, вважаючи, що революційні перетворення привели до скасування оподаткування" [9, с. 4]. Аналогічно й В. К. Винниченко писав, що: "Фінанси стояли ще гірше. Податків ніхто ніяких не платив. Населення не почувало ніякої пошани до уряду, не чуло ніякої організації й через те не халалося з виплатою своїх залежностей" [2, с. 50]. І УЦР своєю популістською соціалістичною програмою та гаслами, на жаль, утверджувала серед населення це переконання.

Не було взято під контроль банки та сферу торгівлі. А за часів Директорії УНР у цій сфері було вжито дій подібних до більшовицьких.

Отже, з самого початку українська влада припустилась катастрофічної помилки: замість негайного підпорядкування собі збору податків, банківського сектору та контролю за всіма державними активами, що зберігались у відділеннях державного банку в Україні, вона займала роль прохача. У такий спосіб вона самостійно позбавляла себе контролю за цим "нервом економіки", засобом, що якнайкраще був здатен наповнити реальним змістом саму ідею державної незалежності України і водночас ставала залежною від волі метрополії. Так, внаслідок загострення взаємин УЦР і Тимчасового уряду останній припинив надання Генеральному секретаріату й тих куцих грошей, які він на неї виділяв, прагнучи у такий спосіб поставити її на коліна [18, с. 44].

Зазначу, що щось схоже повторилось і під час відродження незалежності України наприкінці ХХ ст., коли внаслідок безконтрольності з УРСР вдалось вивезти до агонізуючого союзного центру активи республіканських відділень державних банків, а через зволікання із виходом з рубльової зони Україна прийняла найтяжчий інфляційний удар і значною мірою своїм економічним падінням забезпечувала стабілізацію економічної ситуації в Росії. Це ще один доказ того, наскільки важливо вивчати досвід минулого аби уникати повторення помилок, які вже робились і коштували Україні незалежності.

Лише 11 квітня 1918 р., тобто через тринадцять місяців після свого створення і буквально у переддень своєї ліквідації УЦР спромоглась затвердити закон "Про тимчасові розписи видатків на 1918 рік", що являв перший державний бюджет. Отже, перший рік своєї діяльності УЦР спромоглась прожити без державного бюджету і навіть на другий рік прийняла лише тимчасовий бюджет. Цим законом було визначено процедуру, на підставі якої кожне міністерство раз на чотири місяці мало складати кошторис своїх видатків і подавати його через міністерство фінансів на затвердження УЦР.

Залізілним було рішення про емісію власної грошової одиниці. Це було зумовлено тим, що більшість тогочасних українських політичних провідників були в полоні федералістської теорії і тому (як наголошує П.П. Гай-Нижник) "З самого початку свого утворення Центральною Радою не ставилося за мету ... запровадження українських грошових знаків і, відповідно, створення національної фінансової системи. Проте, на нашу думку, політико-економічні обставини примусили її провідників наприкінці 1917-го – початку 1918 років стати на шлях державної самостійності та створення власного фінансового господарства" [10, с. 19]. Так, 18 грудня 1917 р. (тобто через 9 місяців після створення і вже після початку війни з більшовицькою Росією) в засіданні Генерального Секретаріату було затверджено проект закону про випуск кредитних білетів УНР [23, с. 43]. Сама ж емісія карбованців УНР почалась з 24 грудня 1917 р. (6 січня 1918 р. за новим стилем) [6; 7; 27, с. 246]. Зазначу, що вони були позитивно сприйняті населенням як "свої", хоча стабільності курсу не було. Тривали випуски все нових і нових емісій, що посилювало інфляційні процеси. Єдиним здобутком тут стало чи не вперше здійснений випуск грошових знаків, що були забезпечені не золотом, а "державними добрими", тобто національним багатством, що стало нормою для решти світу після золотовалютної кризи початку 1970-х років [16, с. 170–172]. Отже, в цій справі Україна та її вчені-економісти (зокрема М.І. Туган-Барановський) показали приклад цілому світу, оскільки першими здійснили таку новачку у сфері грошей.

Зазначу, що в часи Української Держави П.П. Скоропадського, доки гетьман і його оточення вживали заходів для стабілізації ситуації в економіці, українські

політики соціалістичного спрямування вперто продовжували підривати ситуацію. Тобто вони зробили посильний внесок у відновлення анархії та економічної кризи, що зрештою поховало не лише Гетьманат, але й українську державність у той час загалом. Хоча за Української Держави і мала місце тенденція до стабілізації ситуації в економічній сфері.

У часи Директорії економічна політика мало чим відрізнялась від дій лідерів УЦР та першої УНР.

Так само окремо доречно розглядати економічну історію ЗУНР, оскільки вихідні дані та характер її державного будівництва були дещо відмінними.

Висновки. Проведене дослідження теми переконливо доводить, що економічна сфера України напередодні Української революції 1917–1921 рр. мала низку глобальних проблем. Вони були закладені тривалим колоніальним становищем у складі Російської імперії (спотворивши сам характер економічного поступу України і прив'язавши її до метрополії) та подіями нещодавньої історії – спровокованою Першою світовою війною економічною кризою, що своєю чергою активізувала радикальні й анархістські настрої загалом. Та ще більшу роль у цьому відіграла демагогічна агітація й обіцянки більшовиків. Проте українські державні лідери початку ХХ ст. не вжили кроків для подолання негативних наслідків цих факторів.

При цьому самі українські політичні лідери початку ХХ ст. (за рідкісними винятками) були особами небагатими і водночас сповненими ідеалістичних ілюзій та соціалістичної омани. Цей вибуховий мікс наперед заклавав у їхні дії невідповідність реаліям життя та неможливість проведення належних економічних реформ. Навіть більше – вони цілковито знехтували питаннями економічного життя.

Як наслідок, відроджена українська державність виявилась позбавленою підтримки заможних верств (адже ж українські політики соціалістичного забарвлення ставились до них як до "буржуїв"), а низи зайнялись масовим погромом та грабунком наявних матеріальних благ і ресурсів, що позбавило й їх турботи за власну державу, адже ж пріоритетом стало набиття власних кишень.

Водночас українська влада не створила ані належної законодавчої бази, ані органів влади, які б ефективно організували економічну сферу життя. Тож господарський комплекс країни став фактично невідконтрольний національним українським урядам. Відповідно, українська державність не мала жодної матеріальної бази. А без цього жодна держава нездатна існувати. Тож такий стан справ в економіці (доповнений негативом в інших сферах життя) прирік українські визвольні змагання 1917–1921 рр. на поразку.

Проте низка з допущених у роки Української революції 1917–1921 рр. помилок у сфері економічної політики, на жаль, повторюються й на сучасному етапі. А враховуючи сумний результат тогочасної боротьби за українську державність це вимагає негайного виправлення цілком очевидних "тонких місць" у політиці нашої держави в економічній сфері заради самого існування й успішного розвитку України.

У цьому контексті, як приклад важливості історичного досвіду для сьогодення, можна навести ідею П. Скоропадського зі створення заможного селянства (т.зв. "вільного козацтва"), як головної опори влади. Вона і зараз вкрай актуальна – без значної маси заможних громадян нормальне життя держави неможливе. А я б додав, що потрібно вживати всіх засобів для створення дуже заможних громадян. Тих, хто б був справжніми патріотами і водночас мав особливий вплив на різні сфери економічного життя. Лише такі особи

здатні відстояти державу за екстремальних умов (яких Україні інколи не бракувало) та забезпечити їй справжній злет, оскільки б не дивились на неї як на дійну корову, а як на Батьківщину.

Список використаних джерел

1. Винниченко В. Відродження нації / В. Винниченко. – Ч. I. – Київ-Відень, 1920. – Репринт. вид. – К.: Видавництво політичної літератури, 1990. – 348 с.
2. Винниченко В. Відродження нації / В. Винниченко. – Ч. II. – Київ-Відень, 1920. – Репринт. вид. – К.: Видавництво політичної літератури, 1990. – 328 с.
3. Винберг Ф.В. В плену у "обезьян" (записки "контрреволюционера") / Ф.В. Винберг // Верная гвардия. Русская смута глазами офицеров-монархистов. – М.: НП "Посев", 2008. – 748 с.
4. Врангель П. Записки. Ноябрь 1916 г. – ноябрь 1920 г. / П. Врангель. – Т. 1: Воспоминания. Мемуары. – Минск: Харвест, 2003. – 480 с.
5. Гай-Нижник П. П. Документальні джерела і матеріали до історії фінансової політики уряду Української Держави (29 квітня – 14 грудня 1918 р.): Довідник. / П. Гай-Нижник. – К., 2004. – 46 с.
6. Гай-Нижник П. Запровадження гривні в УНР і емісійна політика уряду у 1918 р. / П. Гай-Нижник // Київська старовина. – 2007. – № 2. – с. 109–129.
7. Гай-Нижник П.П. Народне міністерство фінансів УНР: проблеми становлення (січень – квітень 1918 р.) / П.П. Гай-Нижник // Український історичний журнал. – 2008. – № 1. – с. 59–74.
8. Гай-Нижник П.П. Податкова політика Центральної Ради, урядів УНР, Української Держави, УСРР (1917–1930 рр.) / П.П. Гай-Нижник. – К., 2006. – 303 с.
9. Гай-Нижник П.П. Теоретичні засади фінансової системи Української держави у 1917–1919 рр. / П.П. Гай-Нижник // Український історичний журнал. – 1998. – № 4. – с. 3–17.
10. Гай-Нижник П. Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.) / П. Гай-Нижник. – К.: [б.в.], 2004. – 430 с.
11. Деникин А.И. Очерки русской смуты: Крушение власти и армии. Февраль – сентябрь 1917 / А.И. Деникин. – Минск: Харвест, 2003. – 464 с.
12. Д.І. Донцов. Рік 1918, Київ / Д. Донцов. – К.: Темпора, 2002. – с. 38.
13. Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. / Д. Дорошенко – Т. 1: Доба Центральної Ради. – Ужгород, 1932. – 437 + XXI с.
14. Євген Чикаленко. Щоденник (1907–1917). У 2-х т. / Є. Чикаленко. – К.: Темпора, 2004. – Т. 1. – 428 с.
15. Євген Чикаленко. Щоденник (1907–1917). У 2-х т. / Є. Чикаленко. – Т. 2. – К.: Темпора, 2004. – 464 с.
16. Ільїн В. Фінансова цивілізація / В. Ільїн. – К.: Критика, 2007. – 528 с.
17. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі / С. Кульчицький. – Кн. 1. – К.: Темпора, 2013. – 504 с.
18. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції (1917–1921) / І. Мазепа. – К.: Темпора, 2003. – 608 с.
19. Миллюков П.Н. История второй русской революции: Воспоминания. Мемуары / П.Н. Миллюков. – Минск: Харвест, 2002. – 752 с.
20. Павло Скоропадський. Спогади (кінець 1917 – грудень 1918) / П. Скоропадський. – Київ-Філадельфія, 1995. – 493 с.
21. Українська державність у ХХ столітті: Історико-політологічний аналіз. – К.: Політична думка, 1996. – 448 с.
22. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2 тт. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1996. – 589 с.
23. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2 тт. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1997. – 423 с.
24. Фрідмен М. Капіталізм і свобода / М. Фрідмен. – К.: Наш формат, 2017. – 216 с.
25. Хайек Ф. Дорога к рабству / Ф. Хайек. – М.: Новое издательство, 2005. – 264 с.
26. Хайек Ф. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма / Ф. Хайек. – М.: Новости, 1992. – 304 с.
27. Шуст Р. Історія грошового обігу та монетної справи в Україні / Р. Шуст. – К.: Знання, 2009. – 376 с.

References:

1. Vynnychenko, V. (1990). *Revival of the nation*. Kyiv: Publishing House of Political Literature of Ukraine, V. I. 1, 348 p. [in Ukrainian]
2. Vynnychenko, V. (1990). *Revival of the nation*. Kyiv: Publishing House of Political Literature of Ukraine, V. 2, 328 p. [in Ukrainian]
3. Vinberg, F. V. (2008). Captured by the "monkeys" (notes of the "counterrevolutionary"). *Loyal Guard. Russian turmoil through the eyes of monarchist officers*. Moscow: Publishing House "Posev", 748 p. [in Russian]
4. Wrangel, P. (2003). *Notes. November 1916 – November 1920*. Vol 1: Memories. Memoirs. Minsk: Harvest, 480 p. [in Russian]
5. Hai-Nyzhnyk, P. P. (2004). Documentary sources and materials to the history of financial policy of the Ukrainian State government (on April, 29 – on December, 14 in 1918). Reference book. Kyiv, 46 p. [in Ukrainian]
6. Hai-Nyzhnyk, P. P. (2007). Introduction of hryvnia in UPR and the government emission policy in 1918. Kyiv: Antiquity, 2, Pp. 109-129. [in Ukrainian]

7. Hai-Nyzhnyk, P. P. (2008). People's Ministry of Finance of UPR: problems of formation (January – April 1918). *Ukrainian Historical Journal*, 1, Pp. 59-74. [In Ukrainian]

8. Hai-Nyzhnyk, P. P. (2006). The Fiscal Policy headed by Central Council, governments UNR, Ukrainian State, Ukrainian Socialist Soviet Republic (1917–1930). Kyiv, 303 p. [In Ukrainian]

9. Hai-Nyzhnyk, P. P. (1998). Theoretical foundations of the financial system of Ukrainian state in 1917–1919. *Ukrainian Historical Journal*, 4, Pp. 3-17. [In Ukrainian]

10. Hai-Nyzhnyk, P. P. (2004). Financial policy of Government Ukrainian State headed by Hetman Pavlo Skoropadskyi (on April, 29 – on December, 14 in 1918). Kyiv: [b.v.], 430 p. [In Ukrainian]

11. Denikin, A. I. (2003). *Essays on the Russian Time of Troubles: the collapse of the government and the army. February – September 1917*. Minsk: Harvest, 464 p. [In Russian]

12. Dontsov, D. I. (2002). Year 1918. Kyiv: Tempora, P. 38. [In Ukrainian]

13. Doroshenko, D. (1932). *History of Ukraine. 1917–1923*. Vol. 1: The era of the Central Council. Uzhhorod, 437 + XXI p. [In Ukrainian]

14. Chykalenko, Y. (2004). Diary (1907–1917). In 2 vols. Kyiv: Tempora, V. 1, 428 p. [In Ukrainian]

15. Chykalenko, Y. (2004). Diary (1907–1917). In 2 vols. Kyiv: Tempora, V. 2, 464 p. [In Ukrainian]

16. Ilin, V. (2007). *Financial civilization*. Kyiv: Critique, 528 p. [In Ukrainian]

17. Kulchytsky, S. (2013). *The Red Challenge. History of communism in Ukraine from its birth to death*. Kyiv: Tempora, 504 p. [In Ukrainian]

18. Mazepa, I. (2003). *Ukraine in the fire and storm of revolution (1917–1921)*. Kyiv: Tempora, 608 p. [In Ukrainian]

19. Milyukov, P. N. (2002). *History of the Second Russian Revolution: Memories. Memoirs*. Minsk: Harvest, 752 p. [In Russian]

20. Skoropadskyi, P. (1995). *Memories (end of 1917 – December 1918)*. Kyiv-Philadelphia, 493 p. [In Ukrainian]

21. (1996). Ukrainian statehood in the XX century: Historical and political analysis. Kyiv: Political Thought, 448 p. [In Ukrainian]

22. (1996). Ukrainian Central Council. Documents and materials: In 2 vols, Kyiv: Political Thought, V. 1, 589 p. [In Ukrainian]

23. (1997). Ukrainian Central Council. Documents and materials: In 2 vols, Kyiv: Political Thought, V. 2, 423 p. [In Ukrainian]

24. Friedman, M. (2017). *Capitalism and Freedom*. Kyiv: Our Format, 216 p. [In Ukrainian]

25. Hayek, F. (2005). *The Road to Serfdom*. Moscow: New publishing house, 264 p. [In Russian]

26. Hayek, F. (1992). *The Fatal Concept: The Errors of Socialism*. Moscow: News, 304 p. [In Russian]

27. Shust, R. (2009). *The history of money circulation and coinage in Ukraine*. Kyiv: Knowledge, 376 p. [In Ukrainian]

Надійшла до редколегії 19.03.21

A. Chutkyi, Dr. Habil. (History), Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ECONOMIC NIHILISM OF THE LEADERS OF THE UKRAINIAN REVOLUTION OF 1917–1921 AS A DETERMINANT OF DEFEAT FOR UKRAINIAN STATEHOOD IN THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

The economic factor, as an important determinant of defeat of the Ukrainian Revolution of 1917–1921 is still insufficiently studied. At the same time, the very nature of human development since the transition to capitalism has led the economic sphere to a key position in the life of every person. This trend has intensified since the early 20th century. This was evidenced by two world wars and other military-political conflicts, constantly increasing acceleration in the nature of economic development and the formation of a society of mass consumption, which in itself increased the dependence on the economic sphere of each individual. So, this is an axiom.

Given the importance of the economy for the life of modern society, it is advisable to find out how the leaders of Ukrainian statehood reacted to it on the beginning of the 20th century. Moreover, there are still not enough studies of this kind.

As a result of the study, a complex of actual data is obtained, which shows – economic factor was important in the defeat of the Ukrainian Revolution of 1917–1921, because Ukrainian statesmen at that time did not understand the importance of the economic sphere of life. The data that proves it can be conditionally divided into two groups.

The first one – are the initial negative factors, which were not caused by the activities of Ukrainian political leaders, but were laid down by a long period of previous colonial development of Ukraine. However, these leaders did not take any steps to overcome that negative influence. These included: the absence of a significant number of truly wealthy people among the leaders of Ukrainian statehood, and therefore antagonism about the wealthy people between those leaders, which eventually deprived the Ukrainian statehood of internal material resources; disbelief in the possibility of independent development of Ukraine and stubborn clinging to autonomous ties with Russia; anarchism of the masses (especially the peasantry), generated by the years of war and especially by the brutal policies of the previous imperial government, which was reinforced by the activities of the Bolsheviks; shortage of patriotic specialists; the revived Ukrainian statehood lived in war conditions throughout the period of its existence, which made normal economic development impossible; the main region where the Ukrainian government lasted longer was the agrarian Right-Bank, while the industrial east was always quickly captured by enemy and the Ukrainian government had almost no influence on cities, where industry was concentrated and without its potential the existence of state is simply impossible.

The second group of factors that affected negatively on the cause of the Ukrainian statehood in the beginning of the 20th century – are the practical actions of the then Ukrainian political leaders in the economic sphere. These included: the indefiniteness of the higher authorities competence and the uncertainty of their legal status; slow establishment of Ukrainian organs of power, who were responsible for economic issues; there was no clear vertical of accountable local authorities, and consequently the lack of understanding of the situation outside Kyiv; legislative framework, created in the economic sphere, was limited mainly to declarations and was not completed; Ukrainian political leaders did not have a single vision of solving a key issue for Ukraine's economy – agriculture; inefficiency in addressing other economic issues (adjustment of industry, transport, trade, food supplies, taxation and money circulation).

Separately should be highlighted the excessive idealism and, at the same time, a widespread fascination with socialistic doctrine, which at its core contradicted the normal construction of the economy.

Establishment of these "thin spots" in the economic policy of the Ukrainian government in the beginning of the 20th century is important for today, because a number of mistakes of that time are presented in the policy of the modern Ukrainian government. Accordingly, the bitter experience of the past (loss of statehood due to neglect / procrastination of important economic issues) should play the role of the most powerful argument in the need for rapid change of the situation in economic construction right now.

Keywords: economic policy of the state, economic history of Ukraine, the Ukrainian revolution of 1917–1921; Ukrainian state formation of the 2th century, Central Council of Ukraine.